

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЗЕМЛІ У МОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

І. Б. Циганок

(кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

Стаття посвячена описанню вербальних виражень концепта земля в творчестве выдающейся украинской поэтессы современности Лины Костенко. В научном исследовании автор доказывает, что указанный лейтмотив выступает многозначным благодаря образности стихотворной структуры.

The article describes the verbal manifestation of concept earth in the poetry by outstanding Ukrainian poetess Lina Kostenko. In this research the author demonstrates that analyzed concept has multiple meanings due to the imagery of the poetic structure.

Для сучасної художньої лінгвоконцептології у взаємодії з лінгвостилістикою значний науковий інтерес становлять літературно-художні концепти, які вивчають філологи в окремому художньому творі або в ідіостилі митця слова. У цій галузі відомі праці С. Я. Єрмоленко [1], Л. В. Кравець [2; 3], Л. Ю. Фатєєвої [4], І. Б. Циганок [5] та ін.

Мета пропонованої статті – дослідити вербальні вияви, семантику, функційну специфіку одного з ключових концептуальних понять *земля* у мотворчості Л. В. Костенко.

Під концептом розуміємо результат пізнання навколишнього світу людиною, цілком ідеальне утворення, що відображає багатовіковий досвід і специфіку національної культури. Концептуальні поняття виступають як культурні коди певної нації, котрі передаються від покоління до покоління, засвоюються разом з мовою, «у поетичних творах вони є своєрідними «концептуальними матрицями», які визначають розвиток поетичної мови і становлять основу культурної комунікації» [2, 194].

У концептуальній системі поезії Л. В. Костенко одним із ключових є лейтмотив земля. В. В. Жайворонко дає таке його тлумачення у словнику «Знаки української етнокультури: «земля (зменшено-пестливе – земелька) – верхній шар земної кори, а також уся земна куля як місце життя людей. За язичницькими уявленнями, з давніх-давен земля шанувалася й обожувалася як мати, що дає людям усе необхідне для життя, і забирає до себе по смерті, але великого грішника свята земля може не прийняти, і тоді він тиняється по землі неприкаяним; у народній уяві виступає персоніфікованою істотою, тому не можна бити кием по землі, бо їй болять, і це великий гріх;.. свята земля не терпить пролиття крові, особливо невинної, пролиту на землю кров треба відразу ж засипати землею, щоб не побачило її сонце; земля уособлює також могилу, країну, край, державу, землю обітованну; вживається в значенні важливий (пуп землі), далеко (тридев'ята земля) тощо» [6, 243-245].

Згідно з етимологічним словником, земля – ґрунт, суходіл, планета сонячної системи. За коренем і значенням праслов'янське. Ця форма розвинулася з праслов'янського *zemja «земля» внаслідок змін *mj у ml ... Праслов'янське *zemja утворено за допомогою суфікса -j-а від іменника *zeme «земля»... літературне *земний*, тобто належний земній кулі, вживається на відміну від *земляний*, належний землі, ґрунту. У слова *земля* значення *планета* вторинне; фіксується з XVI століття, коли М. Коперник створив геліоцентричну систему і довів, що Земля – одна з планет Сонячної системи... [7].

В історичному романі «Берестечко» та окремих віршах Ліни Костенко концепт *земля* репрезентовано у широкому семантичному спектрі, як-от:

- ґрунт: *Їх вивертають з ґрунту лемеші. А поле заростає блекотою* [8, 142];
- Батьківщина (Україна): *Я ж не тікаю. Це ж земля моєї матері* [8, 14]; *Не сійте зради на моїй землі* [8, 118];
- батьківщина (спадок): *Маєток маю, землю свою отчу* [8, 105];
- чужина: *Ви ж до чужих земель не слані. – кого ж ви зрадили коли* [8, 34];

- усі країни: *Пійти всіх земель говорять всі до світу* [8, 93];
- окупована територія: *В поневолених землях тримати сумно дозир* [8, 125];
- вільна територія: *Скриплять вози – кудись на пустошах, на вільні землі, людський неужиток* [8, 24];
- святиня (свята земля): *Господь їм землю дав обітовану і море перед ними розпустив* [8, 133]; *Земля обітована – вона ж під нами, ось вона* [8, 133];
- могила: *Так їй і треба, земля їй розпадина* [8, 59];
- планета: *Юдоль плачу, земля моя, планета,..* [9, 280];
- панцир черепахи: *Земля – це панцир черепах, лежить, не змита і грозою* [9, 199];
- народження: *На землю прийде гетьман слова, Богдана п'яним назове* [8, 38].

Переважно поетесою актуалізовано цю контекстему з семантикою просторового поняття, що означає частину території України, завдяки чому створено правдиву тональність оповіді, яка виступає засобом історичної конкретики. Наприклад, у романі «Берестечко» таким чином подано докладну історичну хроніку боротьби українців за Вітчизну у багатьох контекстах типу: *І я, славетник, вершень перемоги, я вільний гетьман вільної землі* [8, 47]; *Шовкова тля, індики гонорові, землі моєї західний Батий* [8, 80]; *Ми, вільні люди вільної землі, тавро поразки маєм на чолі* [8, 133].

Відображаючи помисли і переживання Богдана Хмельницького, за допомогою контекстами земля Ліна Костенко часто репрезентує її в опозиції вільна територія – окупована територія: *Не темний бунт, не чорне віроломство, не на розбій нагострені шаблі, не ради слави і не задля помсти, - а за свободу рідної землі* [8, 101]; *На сплюндрованих землях, де вже не живуть гончарі* [8, 125]. На нашу думку, лексема земля у «Берестечку» є семантичним стрижнем ліричних відступів – історичних екскурсів, як-от: *На цій землі, слізьми політій, не впишеш кров'ю на гербі - ні слави Речі Посполитій, ні слова доброго собі* [8, 97].

Семантика концепту земля контекстуально ускладнюється описами внутрішнього стану персонажів історичного роману, зокрема, моделюванням психологічного портрету гетьмана, наприклад:

- тривога: *Та щось мені щоночі, щодня той кінь летить у степах навмання летить без дороги летить без упину на землю ронить криваву піну* [8, 59];
- розчарування: *Тепер уже нема тих ярмарків. Тих діточок, того земного раю* [8, 114];
- кохання: *Та що зі мною? Ані руш з місця. І хто це землю так розколював? Ти із мене, лицарю, не смійся. Ти своєю пані теж, мабуть, кохав* [8, 73];
- гнів: *... за муку мою страсну, за те, що в неволі клякну – ох же ж і встану, ох і струсну, ох же ж об землю і хряпну* [8, 15].

Образ землі - один із концептуальних складників мовосвіту Л. В. Костенко, він глибоко національний. Вислів: *Ми, вільні люди вільної землі, тавро поразки маєм на чолі* [8, 133] став образним вираженням не лише національної сутності народу, але й характеру історичного роману і самої поетеси. Цим прикладом проілюстрований один із основних етномаркованих змістів, послідовно втілюваний у поетичній мові авторки: земля - мати, це життєдайна сила та основа національного й особистого буття: *Я ж не тікаю. Це ж земля твоєї матері* [8, 117].

Поетеса порівнює землю з жінкою, чим підкреслює природність, людяність останньої. Взаємодію цих понять змодельовано на основі емоційного сприйняття людини, як-от: *ця жінка чомусь здається такою земною* [8, 150].

Семантичне розгортання концепту земля зумовлене також його вживанням у значенні Батьківщина. Своє ставлення до Вітчизни поетеса виражає завдяки присвійним займенникам *моя, наша, своя*, епітету *рідна*, який ужито з інтимізуючою стилістичною функцією у поданих нижче контекстах: *Тепер стирчиш над рідною землею, як вивороть - корінням догори* [8, 8]; *Земле ж моя, нащо ти рожаїста* [8, 15]; *І всі плевели вже посіяні в землю нашу* [8, 158]; *Ба, може, часом гетьману потрібно пройтися пішки по своїй землі* [8, 25].

Семантико-функційне розмаїття досліджуваного концепту в індивідуально-авторському осмисленні поетеси засвідчується такими епітетами: *рожаїста, медова, жива, щедра, розлога, шорстка, тверда, невір-земля*, наприклад: *Там, за порогами, в степах, де землі щедрі і розлогі...* [9, 198]; *жива земля* [9, 30]; *земля тужавіє, тверда* [9, 199]; *Немає вже медової*

землі. *Рознищили пани і королі* [8, 147]; *Дрімотні міни – круглі черепахи в землі шорсткій ворущаються, повзуть* [9, 58]; *Хоч би в невір-землі, а то у тебе ж дома* [8, 18].

У нижчеподаному контексті з «Берестечка» перед читачем постає образ землі, через який поетеса втілює ідею про те, що обітованна земля – це і є твоя рідна Вітчизна. Завдяки інтимізуючій стилістичній функції, досягнутій уживанням частотних особових і присвійних займенників, Ліна Костенко наголошує:

... Земля обітованна –
Вона ж під нами, наша, ось вона! [8, 143].

На основі подальшої розгорнутої метафори створено поетичний опис багатства землі, її щедрот, людяності населення, як-от:

Та ще ж яка, мій Господи, багата!
Лісами щедра, зерном золота.
Міцна зелом, скотиною рогата.
Народом добра, вірою свята.
Хто тут не жив!

А в нагороду
Хто вдячен був цьому народу?! [8, 143].

За нашими спостереженнями, землю у мовотворчості поетеси метафоризовано концептосферами:

- людина – частина людського організму: *Так наступили цій землі на груди, що й стогін вже не вирветься з грудей* [8, 144]; *Для глядачів тут сцена закрута, де чорний беркут з крилами наопашки хребет землі до сонця поверта* [9, 222];

- людина – дії людини: *В поневолених землях тримати сумно дозир* [8, 135]; *А раз ви зрадники, то й зрадники, то можна й землю зарівнять* [8, 39]; *Земля кружляє у космічній вальсі* [9, 39];

- предмети – артефакти: *Для них ці землі тільки ласий кусень* [8, 143] тощо.

Завдяки метафоричному динамізму в структурному і семантичному планах поетеси вдається репрезентувати персоніфіковану контекстему земля на рівні філософського узагальнення, чим акцентувати увагу читачів на вічності землі, її цінності для людства, бережливому ставленні до неї. Цю ідею представлено в завершальному контексті поезії «Хутір Вишневий»:

Землі хоч тисячу століть –
вона не втішиться, не звикне,
що кінь в степу не заірже,
що вже нема верби тієї,
де мертвий хутір стереже
могилу матері твоєї... [9, 199].

Як свідчить приклад, образними асоціатами досліджуваного концепту виступають *степ, кінь, який не заірже, всохла верба, мертвий хутір, могила матері*. Щоб наше довкілля не зникло, слід бережно використовувати ресурси землі і більше не допускати Чорнобильської катастрофи. Як пересторога людству сприймається поезія «Летючі крони голубих дерев», особливо її останні рядки: *А де тепер не зона на землі? І де межа між зоною й не зоною?! [9, 203].*

Словесне вираження поняття земля представлено іменниковими формами: *земля її розпадина* [8, 59]; *це що за нещастя корчиться там на землі?! [8, 159]; ...достойно жити можуть на землі* [8, 23]; рідше прикметниками: *ця жінка чомусь здається такою земною* [8, 160]; *Вкопай тепла земного* [9, 31]; *Проходить осінь, посмішка землиста* [9, 33]; *Хай вибухне земна твоя пралють* [9, 259].

Отже, концепт земля у мовотворчості поетеси вживається на позначення спадку, Батьківщини, України, території (окупованої, вільної), святої землі, планети тощо. Ліна Костенко віддає перевагу метафоризації контекстеми на основі асоціювання з назвами частин тіла, діями людини, артефактами. Вербалізується за допомогою іменників, прикметників. Завдяки сполученню лейтмотиву з присвійними займенниками *моя, наша, своя*, а також

епітетами досягнуто інтимізуючої стилістичної функції, позитивних і негативних конотативних відтінків.

Подальші дослідження вбачаємо у цілісному вивченні концептосфери поетичного дискурсу Л. В. Костенко.

1. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. – К., 2009.
2. Кравець Л. В. Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ ст. // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка. – К., 2007.
3. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ століття. – К., 2012.
4. Фатєєва Л. Ю. Концепт воля в поезії Тараса Шевченка // Лінгвістичні студії. – 2009. – Вип.18.
5. Циганок І. Б. Вербалізація концепту *душа* у романі «Берестечко» Л. Костенко // Теоретична і дидактична філологія. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип.12.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. – К., 2006.
7. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – К., 1989.
8. Костенко Л. Берестечко: історичний роман. – К., 2010.
9. Костенко Л. Річка Геракліта. – К., 2011.